

INGLIZ VA O'ZBEK RITUAL DISKURSIDA VERBALIK VA NOVERBAL
KOMMUNIKATSIYANING O'ZARO TA'SIRI

Ataboyeva Nilufar No'monjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek ritual diskurslarida verbal va noverbal kommunikatsiya vositalarining integratsiyasi qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot ritual harakatlar va til birliklari o'rtasidagi bog'liqlik, ularning madaniy kodlanishi hamda diskursiv amaliyotdagi funksional xususiyatlarini aniqlashga qar atilgan.*

Kalit so'zlar: *ritual diskurs, verbal kommunikatsiya, noverbal kommunikatsiya, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, multimodal diskurs*

Аннотация: *В статье анализируется интеграция вербальных и невербальных средств коммуникации в ритуальных дискурсах английского и узбекского языков в сравнительно-типологическом аспекте. Цель исследования – выявить взаимосвязь ритуальных действий и языковых единиц, их культурное кодирование и функциональные свойства в дискурсивной практике.*

Ключевые слова: *ритуальный дискурс, вербальная коммуникация, невербальная коммуникация, лингвокультурология, сопоставительное языкознание, мультимодальный дискурс*

Abstract: *This article analyzes the integration of verbal and nonverbal means of communication in English and Uzbek ritual discourses from a comparative-typological perspective. The research aims to identify the relationship between ritual actions and language units, their cultural coding, and their functional properties in discursive practice.*

Keywords: *ritual discourse, verbal communication, nonverbal communication, linguoculturology, comparative linguistics, multimodal discourse*

Kirish. Zamonaviy lingvistikada diskurs tadqiqotlari faqat verbal komponentlarni emas, balki kommunikativ jarayonning barcha semiotik tizimlarini qamrab oladi. Ritual diskurs o'zining strukturaviy va funksional murakkabligi bilan ajralib turadi, chunki unda til birliklari jest, mimika, proksemika va boshqa noverbal elementlar bilan uzviy bog'lanadi [1]. Ritual diskurs – bu ma'lum madaniy kontekstda stereotiplashgan, an'anaviy shakllangan va ijtimoiy jihatdan tartibga solingan kommunikativ hodisa bo'lib, unda verbal va noverbal vositalar yagona multimodal tizim sifatida faoliyat ko'rsatadi [2]. Ingliz va o'zbek madaniyatlarida ritual amaliyotlar o'ziga xos tarzda shakllangan bo'lib, ularning diskursiv ko'rinishlari ham milliy-madaniy xususiyatlarga ega. G. Kress va T. van Leeuwen multimodal diskurs nazariyasida har bir semiotik tizim o'zining modal potentsialiga ega ekanligini va turli modalliklar bir-biri bilan o'zaro ta'sir orqali ma'no yaratishini ta'kidlaydilar [3].

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot qiyosiy-tipologik, diskurs-tahlil va lingvokulturologik metodlar asosida amalga oshirildi. Material sifatida ingliz va o'zbek madaniyatlariga xos turli ritual jarayonlar – to'y marosimlari, mehmonxonlik an'analari, salomlashish va xayrlashuv rituallari, diniy marosimlar diskursi tanlab olindi. Tahlil uchun etnografik tavsiflar, badiiy adabiyot, videolavhalar, madaniyatshunoslik manbalari va mavjud lingvistik tadqiqotlar materiallaridan foydalanildi. Noverbal kommunikatsiya tadqiqotlari P. Ekman, A. Mehrabian, E. Hall kabi olimlar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, ular noverbal signallarning kommunikativ vaznini ta'kidlaydilar [4]. Mehrabian o'z tadqiqotlarida yuz ifodasi va tovush temбри ma'no uzatishda og'zaki so'zlardan ko'ra kuchliroq ta'sir ko'rsatishi mumkinligini isbotlagan [5].

Ritual diskurs lingvokulturologik jihatdan V.I. Karasik, V.V. Krasnix, V.A. Maslova kabi rus olimlarining ishlarida chuqur o'rganilgan [6]. Karasik ritual diskursni institutsional diskurs turi sifatida ko'rib chiqadi va uning ijtimoiy tartibga soluvchi funksiyasini ta'kidlaydi. O'zbek tilshunosligi va madaniyatshunosligi kontekstida E. Begmatov, S. Usmanova, N. Mahmudov kabi olimlar milliy ritual amaliyotlarning til bilan bog'liqligini tadqiq etganlar [7]. Ritual diskursda verbal va noverbal elementlarning sintezi M. Tomasello va S. Levinson tomonidan ham ko'rib chiqilgan, ular tilning kognitiv va madaniy asoslarini tahlil qilganlar [8].

Natijalar va muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek ritual diskursida verbal va noverbal komponentlar o'rtasida tizimli bog'liqlik mavjud, ammo bu bog'liqlikning shakllari va intensivligi madaniyatlarda farq qiladi. Ingliz madaniyatida ritual diskurs nisbatan minimalistik verbal tuzilmaga ega bo'lib, noverbal elementlar ko'proq hissiy modulyatsiya va shaxsiy munosabatni ifodalash funksiyasini bajaradi. Masalan, ingliz salomlashish ritualida "Hello, how are you?" formulasi asosan formallik ifodasi sifatida qo'llaniladi va ko'pincha jilmayish, qisqa bosh iring'itish yoki qo'l berib ko'rishuv bilan hamroh bo'ladi. Bunda noverbal elementlar verbal formulaning samimiylilik darajasini modulyatsiya qiladi – ishonchli qo'l berib ko'rishish va to'g'ridan-to'g'ri ko'z kontakti yaqin munosabatni, rasmiy tabassum esa professional aloqani bildiradi. O'zbek ritual diskursi esa verbal jihatdan ko'proq elaboratsiyalangan, ya'ni batafsil va murakkab tuzilishga ega. Salomlashish jarayonida "Assalomu alaykum", "Xayriyat", "Uydagilar tinchmi?" kabi bir necha bosqichli verbal formulalar ketma-ketligi qo'llaniladi va bu jarayon qo'lni ko'krakka qo'yish, bosh egish, ikki qo'l bilan qo'l berib ko'rishish kabi noverbal harakatlar majmuasi bilan birga amalga oshiriladi. O'zbek madaniyatida noverbal elementlar nafaqat verbal ma'noni kuchaytiradi, balki ijtimoiy ierarxiya va hurmat darajasini aniq ko'rsatib beradi.

To'y marosimlari diskursida ham sezilarli farqlar kuzatiladi. Ingliz to'yida nutqlar (wedding speeches) markaziy verbal ritualni tashkil etadi va bu nutqlar aniq tuzilishga ega – otaning nutqi, kuyovning nutqi, yordamchi kuyovning nutqi. Bu nutqlar vaqtida auditoriya asosan tinglash holatida bo'ladi va qarsak chalish, kulish kabi cheklangan noverbal reaksiyalar namoyon bo'ladi. O'zbek to'yida esa verbal va noverbal elementlar yanada murakkab multikanalli tizimni tashkil etadi: fотиha o'qish paytida qo'llarni yuzga tortish

harakati, kelin salom qilishida chuqur ta'zim, nikoh bitimida guvohlarning qo'l ustiga qo'l qo'yishi – bularning barchasi verbal formulalar bilan sinxronlashgan va ularning ma'nosini to'ldirib beradi. "Omin" deyish faqat og'zaki emas, balki qo'llarni yuzga tortish harakati bilan birga amalga oshiriladi va bu birikma yaxlit ritual aktini tashkil etadi.

Mehmonxonlik ritualida ham qiyosiy farqlar yaqqol ko'rinadi. Ingliz madaniyatida "Please, come in", "Make yourself at home" kabi verbal takliflar asosan yetarli hisoblanadi va noverbal elementlar minimal – eshik ochish, o'rindiqqa ishora qilish. O'zbek mehmonxonligida esa "Marhamat, uyimiz sizniki", "Hech qiynalmasdan" kabi verbal formulalar qo'ldan ushlab boshlovchi, do'ppisini olib qo'yish, eng yaxshi joyga o'tkazish kabi noverbal harakatlar majmuasi bilan to'ldiriladi. Ovqat taklif etishda inglizlar "Would you like some tea?" deb so'raydi va javobni kutadi, o'zbeklar esa "Marhamat, oling" deb takrorlaydi va bir vaqtning o'zida dasturxonga qo'l bilan ishora qiladi, mehmonning oldiga taom qo'yadi – bu yerda noverbal ta'kid va iltimos verbal ifodadan kuchliroq.

Xullas, ingliz ritual diskursida verbal komponent ko'proq avtonomlikka ega va noverbal elementlar uni kuchaytiruvchi yoki modulyatsiyalovchi funksiyani bajaradi. O'zbek ritual diskursida esa verbal va noverbal komponentlar chuqurroq integratsiyalashgan va ko'pincha noverbal harakatlar verbal ifodadan kam ahamiyatga ega emas. Bu farq individualistik va kollektivistik madaniyatlar o'rtasidagi umumiy farqlarni aks ettiradi: ingliz madaniyatida shaxsiy makon va verbal aniqlik ustuvor, o'zbek madaniyatida esa kontekstual va noverbal signallar orqali ijtimoiy munosabatlar aniqroq ifodalanadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek ritual diskursida verbal va noverbal kommunikatsiya vositalarining integratsiyasi tizimli xarakterga ega bo'lsa-da, bu integratsiyaning shakli va chuqurligi madaniy kontekstga bog'liq ravishda farqlanadi. Ingliz ritual diskursi verbal komponentning nisbiy avtonomligiga va noverbal elementlarning modulyatsiyalovchi funksiyasiga asoslangan, o'zbek ritual diskursi esa verbal va noverbal vositalarning chuqur sintezini va ko'p martalik dublirovkasini namoyon etadi. Tadqiqot natijalari ritual diskurs tarjimashunosligida va madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida amaliy ahamiyatga ega, chunka ritual kontekstda faqat verbal matnni tarjima qilish yetarli emas – noverbal kodlarning madaniy ma'nolarini ham hisobga olish zarur. Kelajakda zamonaviy texnologiyalar ta'sirida ritual diskursning transformatsiyasi, virtual muhitda ritual kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish istiqbollidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Карасик, В. И. (2002). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
3. Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold.

4. Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. *Semiotica*, 1(1), 49-98.
5. Mehrabian, A. (1971). *Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
6. Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология*. Москва: Академия.
7. Begmatov, E., & Tilovov, B. (2010). *O'zbek tilining ma'nodoshlik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
8. Tomasello, M. (2008). *Origins of Human Communication*. Cambridge: MIT Press.